

Bijlage bij Statenbriet

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007958

Blad

1 van 10

Onderwerp

Aanpak religieus erfgoed

Portefeuillehouder

Peter Drenth

Samenvatting van de provinciale rol en inzet bij religieus erfgoed

Doel	Rol	Wat	Hoe
Behoud en ontwikkeling van het Gelders (religieus) erfgoed	Faciliteren, inspireren en verbinden	Wij ondersteunen de religieuze rijks - en gemeentelijke monumenten waar een opgave speelt op het gebied van restauratie, energieaanpak en herbestemming. Dit doen we op basis van een gezond financieel toekomstperspectief	Inzet van kennis. Bijvoorbeeld door advisering over het behoud van de cultuurhistorische waarden of de inzet van de expertpool op specifieke vragen over verduurzaming of optimalisatie van de businesscase
			Subsidieregeling voor (haalbaarheids)onderzoeken, procesbegeleiding en energiescans
			Verstrekken van leningen via het Nationaal restauratiefonds
			Subsidieregeling voor de uitvoering van projecten (Cultuur en Erfgoed, SteenGoed Benutten, Leefbaarheid)
		Wij dragen bij aan het vergroten van kennis en de ondersteuning van religieus erfgoed	Ondersteuning SOGK met jaarlijkse subsidie en subsidie voor de pilot
			Doorontwikkeling van de monumentenmonitor
			Vergroten van de kennis over het verduurzamen van religieus erfgoed
		Wij helpen gemeenten om op lokaal of regionaal niveau keuzes te maken	In overleg met de regio's, gemeenten en de Gelderse Alliantiepartners verkennen we hoe we kunnen ondersteunen om keuzes te maken middels een routekaart of afwegingskader
		Wij versterken het netwerk rondom religieus erfgoed	Netwerk Religieus Erfgoed Gelderland mogelijk maken en daaraan deelnemen
			Agenderen belang regionale samenwerking en kennisdeling bij gemeenten en IPO.

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007058

Blad

2 van 10

1. Religieus erfgoed in Gelderland

Religieus erfgoed heeft een bijzondere plek in het Gelderse landschap. Kerkgebouwen zijn beeldbepalend in steden en dorpen. Zij bepalen het silhouet, maken een plaats herkenbaar en dragen bij aan de identiteit van een dorp of stad. Van karakteristieke kerkdorpen, kathedralen op het platteland, sobere wederopbouwkerken tot gotische middeleeuwse kunstwerken, het religieus erfgoed vertelt het verhaal van Gelderland. Religieus erfgoed staat niet op zichzelf. Kerken zijn integraal onderdeel van onze leefomgeving en dragen bij aan ruimtelijke kwaliteit en (afhankelijk van de bestemming van een kerkgebouw) aan recreatie en toerisme, leefbaarheid, cultuur en wonen. Bovendien hebben kerken een grote architectonische en kunsthistorische waarde.

In de Uitgangspuntennotitie 'Aanpak Cultuur en erfgoed' (PS2020-842), waarin de belangrijkste uitgangspunten staan voor de instandhouding en versterking van het cultuur- en erfgoedklimaat, wordt het belang van religieus erfgoed erkent: *“Wij zien voor onszelf een rol bij de instandhouding van kerken omdat deze categorie monumenten veelvuldig te kampen heeft met leegstand. Daarnaast gaat het vaak om grote objecten die belangrijke betekenis hebben voor een stad of dorp en waarbij veel vrijwilligers betrokken zijn”*.

Tot religieus erfgoed behoren kerkgebouwen, kapellen, kloosters, synagogen, pastorieën, begraafplaatsen, kerkorgels, interieuronderdelen, liturgisch vaatwerk -en kledij. In onze provincie zijn 532 religieuze gebouwen beschermd als rijksmonument. In totaal gaat het om 659 verschillende objecten waarvan ongeveer 340 kerken. Daarnaast zijn er meer dan 600 gemeentelijke religieuze monumenten.

De technische staat van het Rijksbeschermd religieus erfgoed in Gelderland is goed in beeld dankzij de monumentenmonitor. Een eerste monitorrapportage is uitgevoerd in 2015 en deze zien wij als nulmeting voor het religieus erfgoed. Door de cijfers uit de monitor van 2015 te vergelijken met die uit 2019, zien we dat het religieus erfgoed in Gelderland er over het algemeen goed voorstaat. Er is zelfs een kleine verbetering te zien: Het percentage kerken dat in goede staat verkeerd is gestegen van 45% naar 53%. Van 42% is de onderhoudsstaat redelijk en van 5% matig. Opgemerkt moet worden dat de gemeentelijke monumenten niet in de monitor zijn opgenomen. Ons beeld is echter dat het onderhoud aan gemeentelijke monumenten hier niet substantieel van afwijkt. Deze positieve cijfers zijn deels het gevolg van de (financiële) inzet van het Rijk en de provincie in de afgelopen jaren. Er is veel geïnvesteerd in restauratie, herbesteding en verduurzaming van religieus erfgoed.

Hoeveel kerken er de komende jaren aan de eredienst worden onttrokken is moeilijk te voorspellen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed houdt een ruime marge aan: 30 tot 80%. Exacte cijfers over de leegstand van religieus erfgoed in Gelderland zijn niet voorhanden maar de verwachting is dat de leegstand de komende jaren zal toenemen door vergrijzing en ontkerkelijking. Welke gevolgen Covid-19 heeft voor de leegstand van kerken weten we nog niet. Aan de ene kant kunnen bijvoorbeeld de ervaringen met online kerkdiensten ervoor zorgen dat deze online ontwikkeling wordt doorgezet en kerkgebouwen minder gebruikt zullen worden. Aan de andere kant maakt Covid-19 juist de behoefte aan fysiek samenzijn sterker. Los daarvan is de verwachting dat in alle Gelderse regio's de behoefte aan monumentaal religieus vastgoed zal afnemen, hoewel in de ene regio de leegstand groter zal worden dan de andere. De ontkerkelijking gaat niet overal even snel en op sommige plekken, met name Veluwe en Rivierengebied, worden nog nieuwe kerken bijgebouwd. Hierdoor komen andere (vaak oudere en kleinere) kerken weer leeg te staan.

2. De opgave

We zien drie opgaven voor het religieus erfgoed in Gelderland: Restauratie, herbestemming en verduurzaming. Hieronder worden deze opgaven kort toegelicht.

- **Restauratieopgave**

In vergelijking met ander maatschappelijk vastgoed zoals overheidsgebouwen, musea, schouwburgen, schoolgebouwen en zorginstellingen scoort het religieus vastgoed in Gelderland beter op staat van onderhoud. Goed onderhoud betekent automatisch dat de restauratieopgave minder groot is. Toch blijven restauraties nodig en als er restauraties uitgevoerd moeten worden zijn dit meestal zeer kostbare projecten. Denk bijvoorbeeld aan het vervangen van een leien dak van een kerk wat meestal een enorme oppervlak betreft. Uiteraard is het belangrijk dat de restauraties met de juiste uitvoeringskwaliteit worden uitgevoerd: door bekwame vakmensen en volgens de restauratierichtlijnen.

- **Herbestemmingsopgave**

Ook voor kerkgebouwen geldt het bekende adagium 'leegstand betekent achteruitgang'. Eventuele investeringen in onderhoud in het verleden worden met leegstand teniet gedaan. Door herbestemming behouden de kerken hun (maatschappelijke) functie en blijven overeind als bakens in het Gelderse landschap. Het is echter geen gemakkelijke opgave. Door hun omvang, complexe verduurzamingsopgave en de monumentale status is religieus erfgoed lastiger te herbestemmen dan ander vastgoed. Ook de omgeving van de kerk is belangrijk in de zoektocht naar een nieuwe bestemming. Omvangrijke kerken in het landelijk gebied kennen grotere uitdagingen dan kerken in een stedelijke omgeving. Door de vraag naar woningen en voorzieningen in stedelijk gebied is het vinden van een herbestemming vaak eenvoudiger. Dit in tegenstelling tot kleine en middelgrote kernen waar een toename van de structurele leegstand van het maatschappelijke vastgoed tot 50% verwacht wordt. Er komt, naast kerken, dus ook veel ander maatschappelijk vastgoed leeg. Dit maakt de herbestemmingsopgave voor religieus erfgoed nog groter want ze moeten concurreren met gebouwen die in veel gevallen makkelijker te verduurzamen en te herbestemmen zijn. Gelukkig hebben we in Gelderland veel mooie voorbeelden van herbestemde kerken. De nieuwe functies variëren van woning, zorginstelling, hotel, kantoor, bibliotheek, horeca, cultuur of museum. In het rapport van het Gelders Genootschap 'bouwstenen voor de Gelderse aanpak religieus erfgoed', dat als bijlage is opgenomen, zijn ter inspiratie een aantal herbestemde Gelderse kerken in beeld gebracht.

Bij dreigende leegstand moet zo snel mogelijk op zoek worden gegaan naar nieuwe functies voor de kerk. Het gebouw is dan vaak nog in redelijke of goede staat en er zijn nog mensen die zich actief inzetten voor het beheer. Bij leegkomende kerken is het ook van belang dat de betrokken partijen vroegtijdig de dialoog met elkaar aangaan. Een eerste stap is vaak een haalbaarheidsonderzoek waarin de ruimtelijke, cultuurhistorische, juridische en financiële mogelijkheden voor een nieuwe functie worden verkend.

Een extra aandachtspunt bij de herbestemming van kerken is het interieur. We zien dat kerninterieurs vaak weinig aandacht krijgen in de haalbaarheidsonderzoeken en herbestemmingen, terwijl deze meestal erg bijzonder zijn en de liturgische ideeën uit een bepaalde tijd weerspiegelen. Door een herbestemming kunnen meer mensen het kerkinterieur bezichtigen maar tegelijkertijd vormt een transformatie ook een grote

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007958

Blad

4 van 10

bedreiging omdat interieurs meestal niet beschermd zijn. Door de noodzaak om een kerk van een nieuwe functie te voorzien, delft het interieur soms het onderspit. Daarom is het van belang om op voorhand ook inzicht te krijgen in de monumentale waarden van het interieur bijvoorbeeld door middel van een waardestellend onderzoek.

Om leegstand en verval tegen te gaan wanneer er nog niet direct zicht is op een definitieve herbestemming, is een tijdelijke bestemming vaak een goede oplossing. Een kerk leent zich bijvoorbeeld goed om te fungeren als congres- evenementen- of expositieruimte. Door dicht bij de oorspronkelijke functie te blijven zijn er weinig aanpassingen nodig en blijft de kerk in gebruik. En de opbrengsten van verhuur dragen bij aan het dekken van onderhoudskosten. Een tijdelijke bestemming is ook mogelijk als een kerk nog door een geloofsgemeenschap in gebruik is. In veel gevallen is de kerk alleen op zondag open voor de eredienst. Wanneer de kerk op andere dagen ook wordt gebruikt voor andere doeleinden dan heet dit nevengebruik. Nevengebruik kan ook plaatsvinden in de vorm van multifunctioneel gebruik waarin dezelfde ruimte wordt opgedeeld. Een voordeel van nevengebruik is dat het kerkgenootschap gebruik kan blijven maken van de kerk. Daarnaast is de investering vaak kleiner dan bij een volledige herbestemming en blijft de oorspronkelijk functie en daarmee verbonden emotionele waarde behouden. Nevengebruik kan ook de noodzaak om een besluit te nemen over een volledige herbestemming een aantal jaren opschuiven en soms geheel onnodig maken.

- **Verduurzamingsopgave**

De verduurzamingsopgave is bij het religieus vastgoed groot. Naast dat kerken vaak oude gebouwen zijn, is er bij de bouw geen rekening gehouden met comfort. Verduurzaming van kerkgebouwen is ook duur als gevolg van de omvang van de gebouwen en het extensieve gebruik ervan. Dit zorgt ervoor dat verwarming van de binnenruimte naar verhouding veel energie vraagt. Vaak moet voor een relatief kort moment per week een grote ruimte warm gestookt worden. Ingrijpende verduurzamingsmaatregelen leveren meestal onvoldoende besparing op om de investeringen terug te verdienen, juist vanwege het extensieve gebruik. Ook hebben monumentale kerken bijna altijd waardevolle interieuronderdelen die het aanbrengen van thermische isolatie ingewikkeld, onverstandig of zelfs onmogelijk maken. Denk bijvoorbeeld aan schoonmetselwerk of beschilderde wanden die uit het zicht moeten verdwijnen door isolerende voorzetwanden.

Toch is er van alles mogelijk op het gebied van verduurzaming van monumentale kerken. In energiescans van vijf kerken in de Achterhoek is onderzocht welke verduurzamingsmaatregelen in de betreffende kerk toepasbaar, verantwoord en rendabel zijn. Als de voorgestelde maatregelen worden uitgevoerd, zal het energieverbruik van de kerken gemiddeld met bijna 40% dalen. Het maatregelenpakket kost per kerk gemiddeld een ton, en heeft gemiddeld een realistische terugverdientijd van 14,2 jaar. Daarbij moet worden opgemerkt dat bij deze berekening is uitgegaan van handhaving van het huidige gebruik. Wanneer in de toekomst deze kerken een andere, wellicht meer intensieve, functie krijgen, zal het financiële plaatje voor het uitvoeren van verduurzamingsmaatregelen gunstiger uitpakken. Terugverdientijden zullen dan namelijk korter worden. Met zorgvuldig maatwerk kunnen kerkgebouwen ook een mooie en financieel haalbare bijdrage leveren aan het terugbrengen van de CO₂-uitstoot.

De restauratie, herbestemming en verduurzaming van religieus erfgoed is kostbaar. Het is vaak niet mogelijk om een compleet verdienmodel te maken. Financiële ondersteuning in de vorm van leningen en subsidie is daarom noodzakelijk om deze opgaven te ondersteunen.

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007958

Blad

5 van 10

3. Het speelveld

De goede staat van het erfgoed in Gelderland is mede het gevolg van een betrokken en actief speelveld van overheden, instituten, maatschappelijke organisaties, kerkelijke gemeenten en ondernemers. De stakeholders zien in dat de opgave voor religieus erfgoed een gezamenlijke en integrale opgave is waarbij overleg met betrokken partners en samenwerking tussen verschillende beleidsvelden een belangrijke manier is om het religieus erfgoed in stand te houden.

Wij hebben het Gelders Genootschap gevraagd om ons te adviseren over de Gelderse aanpak voor religieus erfgoed. Daarvoor hebben zij de belangrijkste stakeholders gevraagd naar de toekomst van het religieus erfgoed en de rol van de provincie. De rapportage van Gelders Genootschap is als bijlage bijgevoegd. Onderstaand wordt de rol en inzet van de belangrijkste stakeholders toegelicht.

Rijk

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) ondersteunt onderhoud van rijksmonumentale kerken met onderhoudssubsidie en heeft daarnaast een belangrijke kennisrol waar het gaat om de instandhouding van het religieus erfgoed. Sinds 2008 organiseert het Rijk activiteiten om de opgave voor het religieus erfgoed te agenderen en oplossingen met elkaar te delen. Het Rijk heeft het programma Toekomst Religieus Erfgoed waarin eigenaren, inwoners, overheden en organisaties samen nadenken over de toekomst van de kerkgebouwen. Het programma richt zich op een strategie op lokaal niveau. Het is aan gemeenten om de strategie op lokaal niveau te bepalen en daarbij de overige programmalijnen te implementeren. Het Rijk stimuleerde tot en met 2020 gemeenten om een kerkenvisie op te stellen door het openstellen van een subsidieregeling.

Gemeente

De gemeentelijke overheid heeft een cruciale rol binnen het speelveld rondom religieus erfgoed. Door als serieuze gesprekspartner en intermediair tussen de verschillende partijen op te treden, kan de gemeentelijke overheid het verschil maken. Het is niet voor niets dat vanuit de rijksoverheid sterk ingezet is op de rol van de gemeenten door onder meer ondersteuning van de gemeentelijke kerkenvisies. Om serieus invulling aan deze rol te kunnen geven moet er binnen iedere gemeente voldoende ambtelijke capaciteit en inhoudelijke kennis aanwezig zijn op het gebied van (religieus) erfgoed. Helaas is dit niet altijd het geval. Overleg en samenwerking is belangrijk voor de toekomst van het religieuze erfgoed. Financiële hulp, kennis en expertise is nodig om gemeenten te helpen.

In haar omgevings -en erfgoedbeleid kan de gemeente haar ambities ten aanzien van het religieus erfgoed vastleggen en richting geven aan gewenste ontwikkelingen. Een belangrijk instrument om het denken over religieus erfgoed op gang te brengen en hierover verbindingen met elkaar aan te gaan, is de gemeentelijke kerkenvisie waarin de kijk op de toekomst van kerkgebouwen staat beschreven. Het opstellen van een kerkenvisie gebeurt in dialoog tussen de gemeente, kerkeigenaren, inwoners en erfgoedorganisaties. Zij gaan met elkaar in gesprek over de toekomst van alle kerkgebouwen in de gemeente. Welke blijven er als kerk in gebruik? Welke leegstaande gebouwen krijgen een nieuwe functie? Ook kunnen in de visie afspraken gemaakt worden over de manier waarop het gesprek met elkaar gevoerd wordt als er kerken gesloten of verkocht worden. Niet alle gemeenten hebben behoefte aan een kerkenvisie, bijvoorbeeld gemeenten waar de toekomst van kerken niet onder druk staat. Inmiddels hebben 36 Gelderse gemeenten van het Rijk een financiële

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007058

Blad

6 van 10

bijdrage gekregen om een kerkenvisie op te stellen. Sommige gemeenten bundelen hun krachten en stellen gezamenlijk een kerkenvisie op zoals de gemeenten in de Oost-Achterhoek. Wij juichen regionale visies toe omdat de geografische ordening van geloofsgemeenschappen zich doorgaans niet aan gemeentegrenzen houdt.

De Stichting Oude Gelderse Kerken (SOGK)

De SOGK maakt onderdeel uit van de Erfgoedalliantie Gelderland en heeft recent de status van Professionele Organisatie Monumentenbehoud (POM) verkregen. De Erfgoedalliantie bestaat verder uit het Gelders Genootschap, Monumentenwacht, Gelders Restauratiecentrum, Geldersch Landschap en Kasteelen en de provincie. De SOGK vervult enerzijds een belangrijke rol door de historische Gelderse kerkgebouwen die in haar bezit zijn (18 kerken en 3 kerktorens) in goede staat te houden en anderzijds door het begeleiden van vrijwilligers, die met het organiseren van activiteiten bijdragen aan een positieve exploitatie van deze kerkgebouwen. Daarnaast adviseert de SOGK groepen betrokken burgers (vrijwilligers) die zelf overwegen een kerkgebouw over te nemen.

Protestantse Kerk Nederland (PKN)

De Protestantse Kerk Nederland ervaart vooral dat kerkgebouwen leeg komen te staan doordat religieuze gemeenten samengaan. Veel kerkgebouwen zijn daarbij te groot, waardoor onder meer de stook- en onderhoudskosten te hoog worden. Nevenbestemming kan in die gevallen een goede optie zijn. Hierdoor kan de kerk open blijven en vaak ook nog een rol voor de gemeenschap in dorpen en wijken hebben. Dit is volgens de PKN de beste oplossing omdat de commercie dan niet overheerst.

Aartsbisdom Utrecht en bisdom Den Bosch

In Gelderland hebben we te maken met het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Den Bosch. Voor de bisdommen is het belangrijk dat kerkgebouwen hergebruikt kunnen worden. Dit biedt oplossingen voor de parochies die door teruglopend kerkbezoek niet meer alle kerken open kunnen houden. Het bisdom Den Bosch bepaalt zelf welke kerken afgestoten worden, terwijl het Aartsbisdom Utrecht dit meer vanuit de parochies laat beslissen. De bisdommen erkennen het belang van een gemeentelijke kerkenvisie en willen op tijd met betrokkenen in gesprek gaan wanneer een kerk wordt afgestoten.

Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen (VBMK)

De VBMK is een landelijke vereniging van eigenaren en beheerders van monumentale kerkgebouwen en telt meer dan 140 leden. Zowel kerkelijke genootschappen als stichtingen zonder religieuze achtergrond behoren hiertoe. Samen met het Rijk en de Erfgoedacademie verzorgen zij onder andere webinars over kerkenvisies. Ze richten zich vooral op kennisoverdracht en belangenbehartiging.

Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Midden en Oost Nederland (SBKG)

De SBKG Midden en Oost Nederland is een stichting gericht op de instandhouding van kerkelijke gebouwen. Eigenaren worden ondersteund bij restauratie, onderhoud en verbouwingen van de gebouwen en de daarbij behorende interieurs, orgels en begraafplaatsen.

De belangrijkste conclusies die we over het religieus erfgoed in Gelderland kunnen trekken zijn:

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007058

Blad

7 van 10

- De onderhoudsstaat van het Gelders religieus erfgoed is op dit moment redelijk tot goed. Dit geldt in ieder geval voor de rijksmonumenten. Onder meer de provinciale inzet en financiële ondersteuning heeft ervoor gezorgd dat de onderhoudsstaat de afgelopen jaren verbeterd is.
- Ontkerkelijking, en daarmee het vrijkomen van monumentale kerken, zet zich door. In de ene regio sterker dan in de andere.
- Herbestemming van vrijkomende kerkgebouwen is lastig, maar niet onmogelijk. De grootste knelpunten daarbij zijn het energieverbruik in relatie tot een gezonde bedrijfsvoering en de aanpassingen ten behoeve van de nieuwe functie versus het behoud van de cultuurhistorische waarden en het interieur.
- Het binnenhalen van aanvullende activiteiten naast de kerkelijke functie kan in een aantal kerkgebouwen de oplossing zijn bij het streven naar een gezonde bedrijfsvoering en daarmee het behoud van het gebouw.
- Bij het vinden van aanvullende activiteiten (nevenfuncties) speelt de Stichting Oude Gelderse Kerken (SOGK) voor haar eigen kerken en voor kerken die door groepen vrijwilligers worden overgenomen een belangrijke rol.
- Herbestemming en nevenbestemming is bij rooms-katholieke kerken moeilijker te realiseren dan bij protestantse kerken. De bisdommen stellen bij verkoop van kerkgebouwen eisen ten aanzien van het gebruik en de mogelijkheden voor nevengebruik zijn bij katholieke kerken kleiner dan bij protestantse kerken.
- Steeds meer Gelderse gemeenten zijn er toe overgegaan om beleid te ontwikkelen ten aanzien van het eigen religieus erfgoed en dit vast te leggen in lokale of regionale kerkenvisies.
- De huidige inzet van de provincie ten aanzien van religieus erfgoed wordt zeer gewaardeerd en de behoefte is om dit voort te zetten.
- Kennis vergaren en delen is belangrijk, ook voor de provincie.

4. Provinciale visie en inzet

Wij zien voor onszelf een faciliterende, inspirerende en verbindende rol en helpen monumenteigenaren en gemeenten bij de instandhouding van religieus erfgoed. Vanuit onze rol bepalen we vervolgens onze inzet.

De provincie Gelderland investeert al jarenlang fors in restauratie, herbestemming en verduurzaming van religieus erfgoed: met inzet van kennis, netwerk en financiële middelen. Alhoewel er geen specifiek provinciaal beleid is gevoerd voor de aanpak van religieus erfgoed, heeft de provincie in de periode 2000-2019 vanuit het programma Cultuur en Erfgoed een behoorlijk bedrag bijgedragen aan de instandhouding van religieus erfgoed. Wij hebben een kleine €30 miljoen geïnvesteerd in religieus erfgoed projecten. Dit bedrag staat los van de bijzondere bijdrage van €10 miljoen aan de omvangrijke restauratie van de Eusebius in Arnhem waaraan Provinciale Staten met begrotingssubsidies hebben bijgedragen. Van alle restauratiesubsidies is ongeveer 30% besteed aan religieus erfgoed. Daarnaast hebben we gemeenten ondersteund bij de instandhouding van gemeentelijke monumenten (waaronder kerken), in een hoge kwaliteit van restauraties, opleiden van leerlingen in de restauratiebouw en in samenwerking met erfgoedpartners. Al deze bijdragen hebben er mede toe geleid dat de bouwkundige toestand van het religieus erfgoed behoorlijk goed is, dat veel Gelderse gemeenten een actief erfgoedbeleid voeren en dat erfgoedpartners de provincie goed weten te vinden bij vragen.

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007058

Blad

8 van 10

Wij nemen het advies in het bijgevoegde bouwstenenrapport van het Gelders Genootschap over en maken geen afzonderlijk beleid voor religieus erfgoed. Voor alle monumenten¹, of het nou een kerk, kasteel, boerderij of industrieel complex is, is in principe dezelfde provinciale ondersteuning mogelijk. Deze aanpak heeft geleid tot de huidige kwaliteit van het erfgoed in Gelderland. Er is, gezien de staat van het religieuze erfgoed en de inzet van alle andere partners geen aanleiding om de aanpak fundamenteel te veranderen. Met onze huidige aanpak en werkwijze dragen we namelijk bij aan de opgaven die spelen rondom het religieus erfgoed. We maken restauraties, transformaties en verduurzaming van religieus erfgoed mogelijk. Onze instrumenten zijn zó ingericht dat oplossingen voor specifieke opgaven voor religieus erfgoed ook voorhanden zijn. Omdat we zien dat de leegstand van kerken toeneemt, willen we onze inzet op religieus erfgoed op enkele punten versterken. Zo geven we extra ondersteuning aan de Stichting Oude Gelderse Kerken, verkennen we hoe we gemeenten kunnen ondersteunen om op lokaal niveau keuzes te maken en gaan we participeren in het nieuw op te zetten netwerk voor religieus erfgoed.

Onze inzet voor het Gelders religieus erfgoed bestaat concreet uit de volgende onderdelen:

- Ondersteunen restauratie, transformaties en verduurzaming religieus erfgoed

Op projectbasis helpen we eigenaren om restauraties, transformaties en verduurzaming mogelijk te maken. Dit doen wij volgens de nieuwe werkwijze ‘aanpak monumentaal erfgoed’ zoals in april 2020 door GS is vastgesteld (PS2020-227). In de nieuwe werkwijze stellen we de ruimtelijke of maatschappelijke opgave van het erfgoed of het gebied centraal en niet het instrumentarium of het geld. Bij voorkeur zijn we al vroegtijdig bij projecten betrokken zodat we samen met onze partners kunnen kijken waar koppelkansen met andere beleidsterreinen liggen en kunnen kijken hoe we het project verder kunnen helpen. Soms is dat bijvoorbeeld de inzet van expertise over verduurzaming, een andere keer is het ondersteuning bij een haalbaarheidsonderzoek naar herbestemmingsmogelijkheden, een waardestellend onderzoek naar interieurs of een energiescan en weer een andere keer is dat adviseren over de cultuurhistorische kwaliteit. Zo bestaat de mogelijkheid om het instrument van de expertpool in te zetten als er concrete vragen spelen waardoor een project niet verder komt. Van de expertise van een planeconoom wordt veel gebruik gemaakt bij het onderzoeken en toetsen van financiële haalbaarheid van businesscases. We kijken dus iedere keer opnieuw wat een project nodig heeft om verder te komen en leveren maatwerk.

Financiering is het sluitstuk van het proces van kennisdeling, inspiratie en verbinding met eigenaars, opdrachtnemers, overheden en maatschappelijke organisaties. Wanneer er behoefte is aan financiële ondersteuning maar er is sprake van een sluitende businesscase dan is een lening het beste instrument. De investering verdient zich namelijk terug. Hiervoor stellen we via het Nationaal Restauratiefonds geld voor laagrentende leningen beschikbaar. Als er geen sprake is van een sluitende businesscase (er is sprake van een onrendabele top) of wanneer er überhaupt geen verdienmodel te maken is, dan kunnen we projecten met subsidie helpen.

¹ Religieus erfgoed zonder monumentenstatus ondersteunen we niet. De cultuurhistorische, architectonische en stedenbouwkundige waarde van deze gebouwen is namelijk onvoldoende aangetoond. Daarnaast vallen monumenten die oorspronkelijk gebouwd zijn als woonhuis buiten onze aanpak. Voor woonhuizen zijn via het Rijk en/of gemeenten andere instrumenten beschikbaar.

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007058

Blad

9 van 10

Het is belangrijk dat de fondsen bij het Nationaal Restauratiefonds voldoende gevuld blijven. Eigenaren van alle rijks -en gemeentelijke monumenten in Gelderland kunnen, onder voorwaarden, een lening aanvragen om hun monument te restaureren, herbestemmen of verduurzamen. De animo voor deze leningen is groot. In 2021 willen we het Gelders monumentenfonds weer aanvullen met 1 miljoen. Daarnaast kijken we samen met het Nationaal Restauratiefonds naar de vulling op de middellange tot lange termijn.

We zien dat voor religieus erfgoed, naast leningen, vaak ook subsidies nodig zijn vanwege de omvang en complexiteit van de projecten en omdat een volledig verdienmodel lastig te maken is. Met de subsidieregeling ‘functioneel gebruik erfgoed’ helpen we projecten die uitvoeringsgereed zijn. Een belangrijke voorwaarde is dat het monument een duurzame passende bestemming heeft of krijgt zodat het toekomstbestendig is. Dit kan ook een nevenbestemming zijn. Maatregelen voor tijdelijk gebruik, zoals aanpassingen voor een eenmalige expositie in een kerk, ondersteunen wij vanuit deze subsidieregeling niet omdat er geen sprake is van een duurzame bestemming. Dit geeft onvoldoende zekerheid over het toekomstig gebruik van de kerk en het risico op leegstand is dan te groot.

Om in aanmerking te komen voor provinciale ondersteuning is een verkennend gesprek vereist waarin we goed kijken naar de inhoud van het project en de hulpvraag. In de periode juni 2020 – juni 2021 hebben we met heel veel verschillende initiatiefnemers gesprekken gevoerd, waaronder over religieus erfgoed. Ruim 22% van alle gesprekken ging over religieus erfgoed. Circa 50% van deze initiatieven heeft betrekking op herbesteding of nevengebruik vanwege (dreigende) leegstand. Bij de andere 50% blijft de huidige functie behouden. Verduurzamingsvraagstukken spelen bij alle initiatieven vaak een rol.

Niet alleen vanuit het programma Erfgoed ondersteunen we de instandhouding van religieus erfgoed. Leegstaande kerken die getransformeerd worden kunnen we ook via het programma SteenGoed Benutten ondersteunen en kerken die tevens als gemeenschapsvoorziening dienen (nevengebruik), kunnen aanspraak maken op de ondersteuning vanuit het programma Leefbaarheid. Een monumentale status is voor deze programma’s overigens geen vereiste. De relatie tussen erfgoed en leefbaarheid komt ook tot uiting in de recent gestarte samenwerking tussen het Samenwerkingsverband Cultuurhistorie Gelderland en de Leefbaarheidsalliantie. Zij verzorgen bijvoorbeeld samen (online) bijeenkomsten voor stakeholders en gemeenten over religieus erfgoed en het opstellen van gemeentelijke kerkenvisies.

- Bijdragen aan kennis en ondersteuning van religieus erfgoed

Wij ondersteunen de activiteiten van de SOGK met een jaarlijkse subsidie. De Stichting heeft 18 kerken (en 3 torens) in haar bezit en exploiteert deze. Ze ondersteunt de vrijwilligers die in deze kerken actief zijn. Voor onder meer de ondersteuning van vrijwilligers die zelf een kerkgebouw willen overnemen hebben Provinciale Staten voor een driejarige pilot (2021-2024) extra budget aan de SOGK beschikbaar gesteld. Vrijwilligers zijn een belangrijke schakel bij de instandhouding van religieus erfgoed. Zij hebben behoefte aan scholing/ondersteuning om hun werkzaamheden zo goed mogelijk uit te voeren. SOGK heeft jarenlange ervaring op dit vlak en is een geschikte partij om vrijwilligers te begeleiden bij hun ambitie.

Kennis vergaren en delen is ook van belang voor de instandhouding van religieus erfgoed. De huidige monumentenmonitor geeft al waardevolle informatie over rijksmonumenten. De nog te publiceren resultaten van de Monumentenmonitor 2020 (en verder) zullen dit inzicht bevorderen. Deze kennis kan gemeenten

Datum

7 juni 2021

Zaaknummer

2021-007958

Blad

10 van 10

helpen bij zoeken naar oplossingen voor het vrijkomend maatschappelijk vastgoed in de eigen gemeente. Veel kennis over de verduurzaming van monumenten hebben we opgedaan in het [project KaDEr](#) (Karakteristiek Duurzaam Erfgoed) waarin we samenwerken met de TU-Delft. Vanuit KaDEr hebben we een wegwijzer voor duurzame Gelderse kerken opgesteld. Het betreft een brochure voor eigenaren met informatie over de monumentale energiescan voor kerken.

- Handreiking bieden om op lokaal of regionaal niveau keuzes te maken

Als de trend van leegkomende kerken zich doorzet zal het waarschijnlijk lastig worden om voor alle (monumentale) kerken een nieuwe, passende bestemming te vinden. Bovendien kunnen we als provincie niet alle kerken helpen bij de instandhouding. Er zullen dan keuzes gemaakt moeten worden. In navolging van het advies van het Gelders Genootschap, is het niet onze rol om te bepalen welke kerken behouden moeten blijven en welke niet. Hiervoor zijn gemeenten en de direct belanghebbenden aan zet. De gemeentelijke kerkenvisies vormen hierbij de basis. Op die manier wordt de keuze van onderaf bepaald en is er draagvlak bij gemeente, eigenaar en inwoners. Wij willen wel handvatten aan gemeenten meegeven om hen te helpen bij dit keuzeproses. Verschillende belangen zoals de architectonische, maatschappelijke en economische moeten tegen elkaar afgewogen worden om tot een goede keuze te komen. Wij vinden het bijvoorbeeld belangrijk dat een religieus monument onderdeel uitmaakt van het Gelders DNA, bijdraagt aan meerdere provinciale doelen zoals duurzaamheid en leefbaarheid én toekomstbestendig is. In gesprekken met de regio's, gemeenten en de Gelderse Alliantiepartners werken we deze denklijnen verder uit en gaan we na of dit houvast biedt voor onze partners. Een resultaat van de gesprekken zou bijvoorbeeld een routekaart of afwegingskader kunnen zijn.

- Versterken van het netwerk rondom religieus erfgoed

Een overkoepelend netwerk waarin kennis en ervaring over religieus erfgoed uitgewisseld kan worden is wenselijk. Er is vooral behoefte om een netwerk op te bouwen waarin samengewerkt kan worden aan de volgende onderwerpen: interieurs, verduurzaming, vrijwilligersinzet en complexe herbestemmingsprocessen. Het feit dat de ambtelijke capaciteit voor erfgoed bij gemeenten niet altijd voldoende is en specialistische kennis bij eigenaren niet altijd aanwezig is, is één van de redenen voor het opzetten van het Netwerk Religieus Erfgoed Gelderland. Het is nadrukkelijk niet de bedoeling dat wij capaciteitsproblemen bij gemeenten oplossen, maar vanuit onze rol helpen we gemeenten en eigenaren met uitwisseling kennis en bevorderen we samenwerking. Het Samenwerkingsverband Cultuurhistorie Gelderland - waarin Rijk, provincie, VNG, Monumentenwacht en het Gelders Genootschap samenwerken om gemeenten te ondersteunen in hun erfgoedbeleid - werkt samen met de SOGK en Leefbaarheidsalliantie aan de voorbereiding om een regionaal kennisnetwerk religieus erfgoed in te richten. Als provincie stimuleren wij dit netwerk en nemen deel om zo onze kennis over bijvoorbeeld herbestemmingen te delen.

Als provincie willen wij deelnemen aan dit netwerk en zo onze kennis over bijvoorbeeld herbestemmingen delen. Tot slot willen wij, samen met de partners van de erfgoedalliantie en met andere provincies in IPO-verband, het belang van onderzoek en kennisdeling rondom religieus erfgoed breed agenderen. Van elkaar leren en elkaar inspireren is essentieel als het gaat om het herbestemmen van erfgoed en zeker voor een bijzondere categorie als kerken.